

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ОЛІЙНИК Павло Миколайович

НАУКОВІ ОСНОВИ НАСТУПНОСТІ В СИСТЕМІ БЕЗПЕРЕРВНОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ /СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ/ ОСВІТИ

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ - 1993

Робота виконана в Українському
університеті

00814722 (0)

Офіційні опоненти: Дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор Мадзігон В.М.

доктор педагогічних наук, професор Буринська Н.М.

доктор педагогічних наук, професор Козаков В.А.

Провідна установа: Тернопільський державний педагогічний інститут.

Захист відбудеться: 18 червня 1993 р. о 15-й годині на засіданні спеціалізованої ради Д ІІЗ.05.01 в інституті педагогіки АПН України за адресою: 252 601, м. Київ-601, вул. Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано "7" травня 1993 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
УБК УДРАУ, АР-100

М.П. Легкий

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. На першому з'їзді педагогічних працівників України схвалена Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття). Одним з вихідних принципів реалізації програми є **б е з п е р е р в н і с т ь** освіти на основі **н а с т у п н о с т і**. Згідно програми складовими безперервної освіти є: дошкільне виховання, позашикільне навчання та виховання, загальна професійна, вища та післядипломна освіта. Безперервна освіта покликана вирішувати ряд завдань - виховання, навчання, загальноосвітню, політехнічну та професійну підготовку кожної людини, перепідготовку з урахуванням її потреб і прагнень до самоосвіти та саморозвитку упродовж всього життя. Необхідними умовами цього є наступність, ієрархія та цілісність безперервної освіти. Особливістю безперервної освіти є дискретність її організаційної основи. Важливу роль в ній відіграє горизонтально-вертикальна дискретність, яка відрізняється характером зв'язків ланок, ступенів і передбачає врахування особливостей кожного з них.

Крім дискретності, важливими особливостями системи є багатокomпонентність, різнохарактерність та суперечливість. Всі ці особливості значно ускладнюють систему освіти, особливо реалізацію в ній принципів наступності та цілісності, які мають велике значення.

В багатовступінчастій системі безперервної освіти **н а с т у п н і с т ь** як провідний принцип великого значення набуває тому, що вона розв'язує діалектичні суперечності, які виникають між суміжними ступенями, сприяє цілісності системи та підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

звідси актуальність теми.

Стан проблеми. Проблема наступності для сучасної педагогічної науки не є новою. Термін "наступність" в педагогічній літературі почав широко вживатись з середини ХХ століття, хоча окремі елементи її розглядалися значно раніше. Великого значення проблемі наступності надавали відомі вчені Росії - Б.Г.Ананьєв, А.М.Бушля, А.А.Ветрушкін, Л.С.Виготський, Ш.І.Ганелін, Б.С.Гершунський, С.М.Годнік, В.В.Давидов, М.А.Данілов, В.П.Досипов, В.О.Крутецький, В.С.Ледньов, В.Г.Онушкін, М.М.Скаткін і інші.

Значний внесок у розвиток даної проблеми зробили вчені України: В.І.Бондар, Н.М.Буринська, О.М.Біляев, С.У.Гончаренко, В.М.Галузинський, А.І.Дьомін, В.С.Заслуженюк, Б.С.Кобзар,

В.М.Мадзігон, О.Г.Мороз, О.Р.Мазуркевич, Н.Г.Ничкало, В.Ф.Паламарчук, Д.О.Тхоржевський, М.Д.Ярмаченко, В.А.Козаков.

На сьогоднішній день існує багато праць, присвячених наступності. Але це праці про "шкільну" наступність. Праць же про наступність між окремими ланками, ступенями системи мало, а про наступність в системі безперервної сільськогосподарської освіти, майже немає. Саме це і визначило тему дисертаційного дослідження.

Більшість авторів називають наступність "дидактичним принципом", "закономірністю", "принципом побудови системи освіти" і інше. Ми вважаємо, що **н а с т у п н і с т ь** - це такий взаємозв'язок суміжних ступенів, коли діалектичні суперечності, що виникають між ними, розв'язуються організованою взаємодією відповідних компонентів. Наступність охоплює всі ступені системи, їх сторони - навчання, виховання, розвиток, формування особистості, спеціаліста, а також аспекти цих сторін - зміст, методичку, організацію, управління.

Об'єкт дослідження - навчально-виховний процес в системі безперервної професійної сільськогосподарської освіти.

Предмет дослідження - теоретичні і методичні основи наступності в системі безперервної професійної освіти.

Мета дослідження - проаналізувати стан наступності в системі безперервної професійної освіти, скласти концептуальну модель та визначити ефективні шляхи забезпечення наступності.

Вивчення досвіду роботи загальноосвітніх шкіл та сільськогосподарських технікумів, коледжів і вузів, який пов'язаний з проблемою наступності, та проведені попередні дослідження, дозволили сформулювати гіпотезу: наступність в системі безперервної професійної (сільськогосподарської) освіти набагато успішніше буде забезпечуватись за умов:

- врахування особливостей і специфіки кожного з ступенів;
- взаємозв'язку суміжних ступенів в змісті, методиці, організації і управлінні;

- застосування презентивних моделей та методика викладання спеціальних дисциплін з використанням передових технологій;

- створення різних навчально-методичних комплексів та інтегративних навчальних закладів;

- спільності в навчально-виховному процесі і професійній орієнтації суміжних ступенів системи.

Предмет, мета і гіпотеза дослідження обумовили основні завдання:

- пошук нової парадигми наступності в метю розробки її концептуальної моделі;
- здійснити онтодидактичний аналіз навчальних планів і програм школи, ПТУ, технікума, коледжа та вуза;
- виявити причини виникнення діалектичних суперечностей між суміжними ступенями системи безперервної професійної освіти;
- провести прогнозування і наукове обґрунтування ефективних шляхів забезпечення наступності та дослідно-експериментальну їх перевірку;
- розробити методику викладання спеціальних дисциплін з використанням передових технологій;
- скласти ієрархічну систему презентивних моделей;
- узагальнити результати дослідно-експериментальної перевірки концептуальних положень наступності, основних шляхів її забезпечення та факторів, що на неї впливають.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання, основні положення системного і діяльнісного підходів, принципи єдності теорії і практики, гуманізації, демократизації.

При дослідженні орієнтація була на педагогічну методологію, відображену в працях: Я.А.Коменського, В.О.Сухомлинського, К.Д.Ушинського, Я.К.Бабанського, Ш.А.Амонашвілі, В.І.Бондаря, Н.М.Буринської, С.У.Гончаренка, М.М.Гриценка, П.Ф.Капторєва, О.В.Киричука, І.Я.Лернера, А.С.Макаренка, М.І.Махмутова, О.Р.Мазуркевича, М.М.Скаткіна, М.Д.Ярмаченка.

Для розв'язання поставлених завдань у відповідності до програми дослідження на всіх його етапах застосовувався комплекс взаємопов'язаних методів:

- вивчення праць педагогів, психологів, соціологів, офіційної документації, програм, підручників і методичних посібників;
- аналіз літератури з питань безперервної освіти, наступності, навчальних планів і програм школи, технікуму, коледжу, вузу та статистичних даних успішності і відсіву студентів;
- спостереження, анкетування, бесіда, інтерв'ювання;
- метод узагальнених характеристик;
- дослідно-експериментальна перевірка методики викладання спеціальних дисциплін та ігрових занять в середній і вищій спе-

ціальній школі; методи математичної статистики.

Використано досвід роботи дисертанта як викладача загальної і професійної педагогіки, методики навчання спеціальності та окремих методик.

База дослідження. Дослідно-експериментальна робота була спрямована на вивчення наступності та її проблеми в системі безперервної професійної освіти, визначення оптимальних шляхів її забезпечення і проводилась з 1976 року в школах № 15, 88, 130 міста Києва і області (Б.Церква, школа № 9; Сошниківська СШ Бориспільського р-ну), в професійно-технічних училищах № 41 м.Києва та Новоукраїнському № 2 (Київська обл.), в технікумах - Житомирському сільськогосподарському, Київському електронних приладів, Київському топографічному, Новгородському гідромеліоративному, Вознесенському механіко-технологічному, Хорольському агропромислового та Шевченківському сільськогосподарському коледжах, Корсунь-Шевченківському педагогічному училищі; на гідромеліоративних і будівельних підприємствах м.Житомира і Нового Буга, а також Українській сільськогосподарській академії (нині УДАУ), частково в Уманському сільськогосподарському інституті.

Дослідно-експериментальна робота проводилась сумісно з викладачами, методистами та керівниками вказаних навчальних закладів, а також слухачами педагогічного факультету Українського державного аграрного університету, де виконувалась дисертаційна робота.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше розглядається проблема наступності в системі безперервної професійної сільськогосподарської освіти, її концептуальна модель, а також роль наступності в створенні інтегративних навчально-виховних закладів і навчально-виробничих комплексів та підвищенні якості підготовки спеціалістів різних кваліфікаційних рівнів.

Наукову новизну також мають використання активних і імітаційних методів навчання та дуальна система підготовки спеціалістів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалась:

- даними тривалої дослідно-експериментальної перевірки педагогічних ідей;
- репрезентативністю одержаних даних дослідження;
- статистичною значимістю емпіричних даних;

- різноманітністю джерел інформації;
- використанням комплексу методів, розроблених педагогічною наукою і адекватних меті, завданням, гіпотезі;
- доцільним поєднанням онтодидактичного та порівняльного аналізу.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що:

- обґрунтовані парадигма і концептуальна модель наступності в системі безперервної професійної освіти, значення наступності як провідного принципу, що узгоджує суперечності між ступенями та сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу і створенню інтегрованих навчальних закладів та комплексів;
- виявлені причини виникнення суперечностей, що призводить до уповільнення адаптації "новачків";
- визначені особливості основних ступенів професійної освіти, які необхідно враховувати при забезпеченні наступності.

Практичне значення дослідження полягає:

- у впровадженні методичних розробок в практику роботи сільськогосподарських технікумів, коледжів та вузів по виявленню причин виникнення суперечностей, труднощів між ступенями та їх узгодженню (6, 8);
- у розробці та науковому обґрунтуванні шляхів створення оптимальних умов забезпечення наступності в системі безперервної професійної освіти (3, 24, 25);
- у впровадженні системи професійної орієнтації в практику роботи ПТУ - технікумів - коледжів, вузів як одного з шляхів забезпечення наступності (5, 6, 8);
- у розробці та впровадженні в навчальний процес і практику вищої школи методик викладання спеціальних дисциплін з використанням передових технологій, методичних рекомендацій оптимального взаємозв'язку і вибору елементів дидактичної системи та ієрархічних презентивних моделей (8, 12, 13, 14);
- впровадження в практику вищої школи поетапного використання традиційних, активних і імітаційних форм та методів навчання (13, 14, 22, 23, 26, 27).

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались за допомогою:

- виступів перед науковою та педагогічною громадськістю і пе-

дагогічними колективами сільськогосподарських навчальних закладів з проблем наступності в системі народної та професійної освіти (Київ, Львів, Рівно, Москва - 1974-1985 рр.); на засіданнях кафедри педагогіки та Радах педагогічного факультету УДАУ (Київ, 1975-1990 рр.); на академічних, республіканських конференціях та методичних об'єднаннях з проблем вищої школи (1985-1990 рр.); на міжнародній конференції з проблем активних методів навчання та ділових ігор (С.-Петербург, 1992 р.);

- публікації автора. Питання з проблем наступності висвітлювались на сторінках журналу "Среднее специальное образование" (нині "Специалист") (15, 16, 20, 23), в методичних розробках та рекомендаціях, які опубліковані Республіканським науково-методичним кабінетом з ССО (1, 5, 6) та Українським державним аграрним університетом (11), в збірниках матеріалів конференцій (24, 25, 26, 27), науковій інформації НДІВШ (8) та навчальних посібниках (7, 9, 13, 14);

- вивчення впливу впровадження результатів дослідження на стан наступності в системі безперервної професійної освіти. З цією метою, починаючи з 1976 року, ми проводили анкетування учнів шкіл та студентів технікумів, коледжів і молодих спеціалістів на виробництві (3), а також використали інші методи:

- бесіду з студентами, викладачами та керівниками навчальних закладів;

- онтодидактичний та порівняльний аналіз навчальних планів та програм з спеціальностей 2903, 3110, 3114, а також кваліфікаційних характеристик та презентивних моделей;

- розробку методичних рекомендацій для педагогічних колективів технікумів, коледжів та вузів (1, 6, 5, 6, 10, 11, 13, 14);

- математичні методи, моделювання (12);

Над проблемою наступності автор працює близько 20 років з 1976 по 1990 рр. - відповідальний виконавець, спочатку з теми: "Проблема наступності середньої спеціальної школи в загальній системі народної освіти" (Координаційні плани НДІВШ на 1976-1985 рр., шифр 1.4.5.1.8), а потім (1986-1990 рр.) в

теми: "Розробка теоретичних основ наступності в системі сільськогосподарської освіти" (координаційна рада педагогічних досліджень 06-069-ин/5).

Кожну п'ятирічку складались звіти, які слухались на засіданнях кафедри педагогіки, наукових конференціях, а результати досліджень, шляхом публікації впроваджувались в практику роботи вищих навчальних закладів.

У 1988 р. НДІВШ видана наукова інформація "Наступність в системі "школа - технікум, технікум - виробництво", підготовлена автором за результатами досліджень.

Злід відзначити, що результати наших досліджень впроваджувались при розробці навчальних програм, нині чинних навчальних планів для середніх спеціальних навчальних закладів, коледжів за спеціальностями 2903, 3110, 3114, складанні кваліфікаційних характеристик і моделей спеціалістів. Вони знайшли відображення в змісті, методиці викладання спеціальних дисциплін, організації навчально-виховного процесу вищої та середньої спеціальної школи.

Навчальні посібники (7, 9, 13, 14), які сьогодні широко використовуються в сільськогосподарських середніх і вищих спеціальних навчальних закладах, з одного боку, сприяють встановленню наступності у змістовному і процесуальному блоках процесу навчання, а з другого - підвищенню його ефективності.

Основні положення дослідження опубліковані в 23 працях, загальний обсяг становить понад 35 друкованих аркушів.

На захист виноситься: концептуальна модель, яка розкриває сутність і методичні основи наступності в системі безперервної професійної освіти. При створенні моделі ми виходили з того, що наступність як історико-педагогічна категорія залежить від тих масштабів, які вона охоплює, а також об'єктивних та суб'єктивних факторів, що на неї впливають.

В концептуальну модель входять основні положення наступності, які викладені в дисертаційній роботі та публікаціях:

- визначення суті поняття наступності в системі безперервної освіти та сукупність основних теоретично обґрунтованих і експериментально перевірених положень, які складають її пара-

дигму і концептуальну модель;

- обґрунтування закономірностей виникнення суперечностей між суміжними, що постійно взаємодіють, ступенями дискретної багатокomпонентної безперервної освіти, об'єктивних та суб'єктивних причин, що призводить до порушення наступності і морального незадоволення студентів та основних шляхів створення оптимальних умов для її забезпечення;

- структура безперервної освіти в Україні та орієнтовна структура і шляхи підготовки спеціалістів різних кваліфікаційних рівнів;

- ефективність використання методик викладання спеціальних дисциплін з передовими технологіями, ієрархічних графів навчального процесу та презентивних моделей з метою дослідно-експериментальної перевірки основних шляхів забезпечення наступності;

- наступність як провідний принцип, інтегративний засіб системи сприяє узгодженню суперечностей між ступенями, підвищенню ефективності навчально-виховного процесу і якості підготовки спеціалістів та створенню інтегрованих навчальних закладів і навчальних комплексів.

П. СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографії і додатків, викладена на 354 сторінках і містить 50 таблиць, 50 малюнків, 17 додатків.

У вступі - обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначається об'єкт, предмет, мета дослідження, методологія і методи, новизна, теоретична та практична значущість, сформульована робоча гіпотеза й основні завдання, положення, що виносяться на захист.

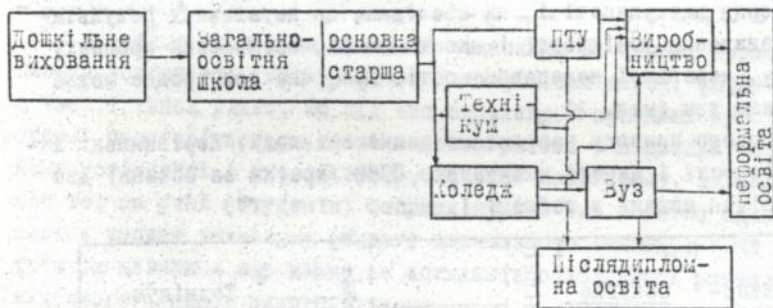
В першому розділі - "наступність як психолого-педагогічна категорія безперервної професійної освіти" - розглядаються

методологічні передумови наступності як педагогічної категорії безперервної освіти, тобто її концептуальна модель; особлива увага приділяється взаємозв'язку загальноосвітньої і професійної школи, а також проблемі наступності між окремими ступенями системи безперервної професійної освіти.

Вивчення наступності як педагогічної категорії та аналіз її проблеми в системі безперервної професійної освіти говорять про те, що наступність охоплює всі складові - дошкільне виховання, політехнічну, професійну і неформальну освіту, підвищення кваліфікації, набуття нової професії, а також всі сторони навчально-виховного процесу - навчання, виховання, розвиток і становлення особливості, формування спеціаліста. Тобто вона охоплює всі вікові періоди життя людини, починаючи дошкільним вихованням і закінчуючи неформальною, післядипломною освітою.

Особливо помітний її прояв у підсистемі професійної освіти між скоординованими ступенями, ланками та за її межами (школа, виробництво).

Схематично систему безперервної освіти можна уявити так (мал.1).

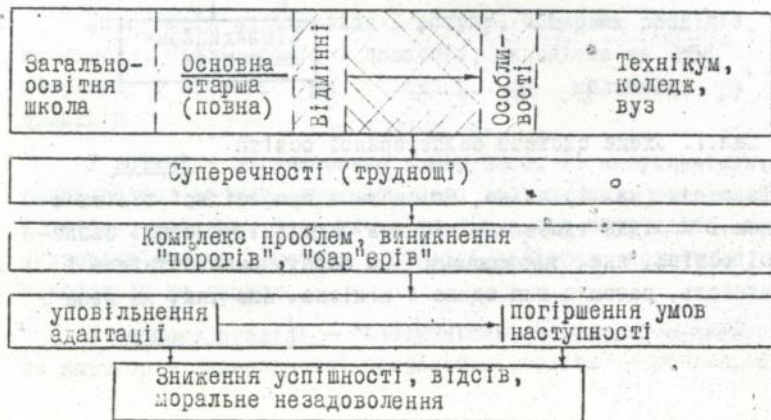
Мал.1. Схема системи безперервної освіти

Із схеми (мал.1) видно, що система професійної освіти є складною і посідає глобальне місце в загальній системі безперервної освіти, яка, незважаючи на багатокомпонентність і дискретність, разом з тим єдина і цілісна. Але так, як вона

складається з цілого ряду послідовних ступенів, які постійно взаємодіють між собою, то виникають діалектичні суперечності (ускладнення). Соціальні дослідження змісту і характеру ускладнень, що виникають у старшокласників, абітурієнтів, першокурсників, молодого спеціаліста на виробництві, слухача педагогічного факультету або ФПК довели, що ускладнення дуже важлива психологічна категорія і являє собою суб"ективне відчуття реально існуючих суперечностей навчально-виховного чи виробничого процесу. Тому при переході з нижчого ступеня на вищий учні, студенти, аспіранти, слухачі суб"ективно відчують суперечності, що об"ективно виникають як труднощі.

Вивчення труднощів показує, що на стиках двох ступенів системи безперервної освіти, що взаємодіють між собою, в результаті суперечностей виникає комплекс дидактичних, соціальних, психологічних і педагогічних проблем, якими і зумовлено їх виникнення. Якщо навіть припустити, що кожен попередній ступінь ідеально готує до наступного, що в їх взаємодії не виникає ніяких суперечностей, то не можна нехтувати уповільненням адаптації, яка є одним з важливих елементів наступності. Ми переконались, що уповільнення адаптації веде до погіршення умов для забезпечення наступності і, як наслідок, до негативних результатів - зниження успішності і якості знань, збільшення проценту відсіву, моральної незадоволеності. Графічно цей процес можна зобразити так (мал. 2).

З цього приводу розглянемо деякі приклади. Порівняльні дані успішності і якості навчання в ССНЗ України за останні два десятиріччя подані в таблиці 1.

Мал.2. Схематичне зображення процесу виникнення морального незадоволення першокурсників.

Порівняльні дані успішності і якості знань
в ССНЗ України

№ п/п	Навчаль-ний рік	К-сть ССНЗ	Курс	Контин-гент студен-тів	Успіш-ність по курсах (в %)	Якість навчання		К-ть якос-ті
						на "5" %	на "4" - "5" %	
1	1980-1981	731	I	101127	93,4	10,1	19,2	0,29
			II	320165	97,4	11,3	21,2	0,33
			III	310140	98,3	12,3	23,7	0,36
			IV	71045	99,2	14,1	34,2	0,48
			V	623	100,0	14,3	35,2	0,50
		Всього		303100	97,6	-	-	0,39
2	1989-1990	733	I	97106	93,9	9,9	18,3	0,30
			II	310240	95,8	10,9	21,3	0,32
			III	301630	97,7	12,2	27,1	0,35
			IV	67114	98,9	14,1	31,2	0,45
			V	510	99,4	17,9	36,1	0,54
		Всього		776600	97,4	-	-	0,41

З табл. I видно, що найнижчі показники на перших курсах: низька успішність (93,9), низький коефіцієнт якості (0,39-0,41). З табл. I також видно, що під час переходу з молодших курсів на старші спостерігається певна закономірність - підвищується процент успішності і якості знань, зростає коефіцієнт. Це свідчить про те, що учні (студенти) старших курсів вже встигли адаптуватися в умовах технікуму (вищого навчального закладу) і на результати їх навчання вже майже не впливають особливості навчально-виховного процесу вищого ступеня.

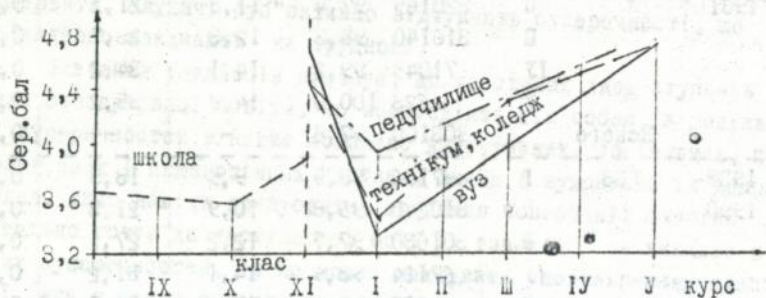
Аналогічна ситуація спостерігається і у вищих сільськогосподарських навчальних закладах.

Загальний річний відсів в Україні за останні роки складає 2,7%, а в деяких сільськогосподарських технікумах, коледжах, вищих навчальних закладах цей показник досягає 7-8%. Найбільший відсів на молодших курсах, що також свідчить про порушення наступності між загальноосвітньою та професійною школами.

Яскравим прикладом зниження наступності між загальноосвітньою і професійною школами є різкий спад успішності студентів і

кількості відмінників. Так, після закінчення першого курсу в технікумі, коледжі чи вузі кількість відмінників лежить в межах 1-2%, а при вступі - 40-60%. Слід також відзначити, що в названих професійних навчальних закладах має місце значне зниження середнього балу. Так, середній бал учнів (студентів) по закінченні першого курсу падає більше як на 1,0. Незначне падіння середнього балу (0,1) має місце і при переході учнів школи з IX в X клас.

На графіку (мал.3) це виглядає таким чином:

Мал.3. Графічне зображення зміни середнього балу.

З мал.3 видно, що після стикування загальноосвітньої і професійної шкіл, тобто на першому курсі, має місце різке падіння середнього балу, що свідчить про зниження наступності.

З метою виявлення причин різкого зниження успішності та якості навчання і великого проценту відсіву - ми відвідали значну кількість занять вчителів і викладачів (понад 400) з наступним аналізом, вивчили загальний стан навчально-виховної та профорієнтаційної роботи школи, технікуму, коледжу, вузу і прийшли до висновку, що основними причинами цього є: особливості змістовної і процесуальної сторін навчання; зміна цілей завдань, статусу "новачків"; повільне проходження адаптації та перевантаження студентів особливо на перших курсах.

Результати наших досліджень говорять про те, що для уникнення суперечностей, які вкликують труднощі у навчання і побуті, слід створити систему раціонально діючих навчальних закладів, що тісно взаємодіють між собою, культурно-освітніх установ та виробництва, тобто навчально-виробничі комплекси, інтегративні навчальні заклади, навчальні заклади підвищеного типу (коледжі) та ін. Поєднання зусиль навчальних закладів,

культурно-освітніх установ, науки та виробництва при ретельно-му дотриманні наступності сприяє удосконаленню підготовки студентів до трудової діяльності, набуття спеціальності, нової професії, вченого ступеня, підвищення кваліфікації і т.д.

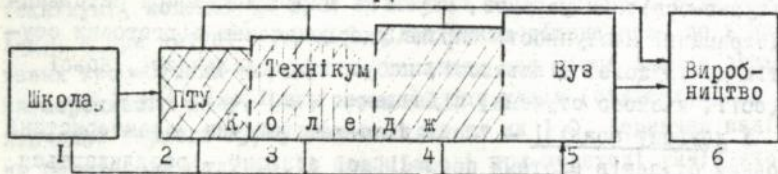
У другому розділі - "Соціально-педагогічна характеристика основних ступенів системи професійної освіти" - розглядаються різні структури - орієнтовні структури безперервної освіти Росії, України, структура системи освіти України згідно з Законом "Про освіту", а також структура безперервної ступінчастої професійної підготовки спеціалістів різних рівнів і наводиться їх порівняльний аналіз; значне місце відводиться основним ступеням системи професійної освіти - середній спеціальній школі (ССШ) та коледжу, які в Україні згідно з Законом "Про освіту", входять до складу вищої школи, а також вимогам, що висуваються рівнем розвитку науки, техніки, виробництва до сучасних спеціалістів середньої та вищої кваліфікації.

Розглядаючи Концепцію середньої спеціальної школи, коледжу як нижчих ланок вищої школи в Україні, а в країнах СНД та інших як окремих ступенів системи, ми поставили перед собою мету на їх прикладі розкрити стан наступності в системі безперервної професійної освіти, тому що ССШ має характерні риси:

- це складова вищої школи і безперервної професійної освіти, що безпосередньо взаємодіє як з нижчим (школою), так і з вищим (вузом) ступенями цієї системи;
- оскільки ССШ є складовою вищої (в Україні), тому легко показати їх взаємозв'язок, наступність;
- ССО забезпечується спеціальними навчальними закладами - технікумами, училищами та ін., які готують спеціалістів середньої кваліфікації для різних галузей народного господарства.

Взаємозв'язок складових професійної освіти наведено на мал.4.

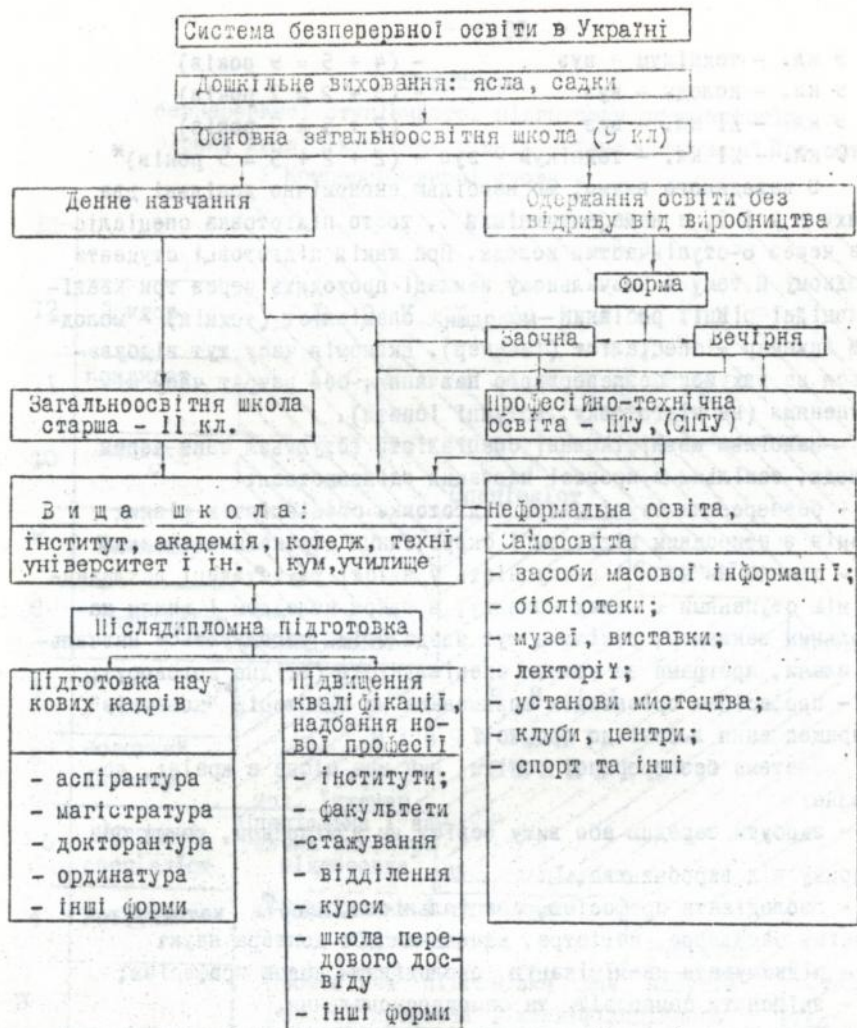
З мал.4 видно, що навчальні заклади - ПТУ - технікум - коледж - вуз являють собою єдине ціле. В такій системі здійснюється безперервна освіта з природним відбором студентів і пере-

Мал.4 Взаємозв'язок ступенів професійної освіти. ходом від нижчого ступеня (школи) до вищого (вузу) і до виробництва. В ній ССШ-технікум (3), з одного боку, є складовою 3-х ступінчастою коледжу (4), який наступно пов'язаний з вузом, а з другого - професійної системи, хоча може існувати і як самостійний, досконалий ступінь системи. Така система побудована так, що її основним принципом є наступність, яка перш за все проявляється у змісті, методиці викладання, організації.

Щоб говорити про те, яке місце належить ССШ в системі безперервної професійної освіти, необхідно розглянути її з концептуального, соціального, економічного і професійного боку.

У 1988 році, на Всесоюзному з'їзді працівників народної освіти вперше була прийнята Концепція ССШ, яка визначила її стратегічні завдання спільно з загальними напрямками формування системи безперервної освіти і передбачає різноманітність видів і форм формальної та неформальної освіти. Відповідно до Концепції загальної, професійно-технічної, середньої спеціальної та вищої освіти, а також з урахуванням Концепції аграрної освіти в Україні і Закону "Про освіту" ми розробили декілька приблизних структур безперервної освіти і ступінчастої системи підготовки спеціалістів різних рівнів (мал.5, 6). З мал.5 видно, що основними ступенями безперервної освіти в Україні, також як і в інших країнах СНД, є дошкільне виховання, загальна середня, професійно-технічна і вища освіта, післядипломна підготовка та неформальна освіта. Особливе місце в системі займає ССШ, яка є однією з форм загальної середньої освіти, нижчою ланкою вищої школи або середньою 3-х ступінчастою коледжу, може бути самостійним ступенем безперервної освіти? Крім того, ми розробили структуру безперервної ступінчастої професійної підготовки спеціалістів різних рівнів у відповідності з Законом "Про освіту" і Концепцією вищої освіти (мал.6).

мал.5

З мал.6 видно, що існує декілька шляхів здобування вищої освіти, основними з яких є:

1. 9 кл. - СПТУ - вуз - (3 + 5 = 8 років)
2. 9 кл. - ПТУ - технікум - вуз - (3 + 2 + 5 = 10 років)

- 3. 9 кл. - технікум - вуз - (4 + 5 = 9 років)
- 4. 9 кл. - коледж - вуз - (5 + 2 = 7 років)
- 5. 9 кл. - XI кл. - вуз - (2 + 5 = 7 років)
- 6. 9 кл. - XI кл. - технікум - вуз - (2 + 2 + 5 = 9 років)*

З наведеного видно, що найбільш економічно доцільні два шляхи - 4 і 5, а найефективніший, тобто підготовка спеціалістів через 3-ступінчастий коледж. При такій підготовці студенти в одному й тому ж навчальному закладі проходять через три кваліфікаційні рівні: робітник-молодший спеціаліст (технік) - молодший інженер - спеціаліст (інженер). Економія часу тут відбувається за рахунок безперервного навчання, без витрат часу між ступеннями (на підготовку, вступні іспити).

Найбільш кваліфіковані спеціалісти готуються саме через коледж, оскільки в процесі навчання здійснюється:

- безперервна ступінчаста підготовка спеціалістів різних рівнів з природним відбором і скороченими строками навчання;
- тісний зв'язок і наступність у змісті та методиці викладання між ступеннями в межах коледжу, а також коледжем і вищим навчальним закладом, оскільки тут заздалегідь узгоджуються навчальні плани, програми за кожною спеціальністю (згідно договору);
- професійна орієнтація спрямована на адаптацію "човачків" і прищеплення любові до професії.

Система безперервної освіти, яка має місце в країні, дозволяє:

- здобути середню або вищу освіту як з відривом, так і без відриву від виробництва;
- оволодівати професією, спеціальністю; набути категорію, ступінь бакалавра, магістра, кандидата або доктора наук;
- підвищувати кваліфікацію, оволодівати новою професією;
- здійснити самоосвіту та самоудосконалення.

Безумовно, всі ці завдання можна вирішити лише дотримуючись наступності між окремими (суміжними) ступеннями, ланками системи безперервної освіти.

Згідно з Законом "Про освіту" випускникам вищих навчальних закладів присвоюється кваліфікація спеціаліста з вищою освітою

* В дужках наведені роки навчання після основної школи (9 кл.).

Структура

безперервної ступінчастої підготовки спеціалістів різних кваліфікаційних рівнів згідно з Законом "Про освіту" І Концепцією вищої школи.

13		Д О К Т О Р А Н Т У Р А							
12	Доктор					А С П І Р А Н Т У Р А			
11	Кандидат								
10	Магістр	Спеціаліст							
9	Бакалавр	Спеціаліст		Спеціаліст					
8	Спеціаліст	Спеціаліст		Спеціаліст					
7		В И Щ І							
6	Молодший Інженер	НА В Ч А Л Ь Н І ЗА К Л А Д И							
5	Молодший спеціаліст	Мол. Інженер Спеціальна і загальна інженер. підготовка		Мол. спеціаліст					
4	Робітник	Спеціальна і технічна підготовка		Робітник					
3		Професійна підготовка для набуття робочої професії і кваліфікаційного розряду			Студент (Абітурієнт)				
2									
1		Загальноосвітня підготовка в обсязі X - XI класів							
Термін навчання	Рівень освіти / Навч. заклад	Агропромисловий, 3-х ступінчастий коледж	Технікум, радгосп-технікум	ПТУ	Повна середня школа / X-XI / кл.				

База: Основна загальноосвітня школа / IX

певного професійного спрямування або спеціальності, яка відповідно до обсягу державної освіти виражається такими рівнями:

- молодший спеціаліст (технік) - забезпечують технікуми, училища, або інші навчальні заклади еквівалентного рівня;
- бакалавр (молодший інженер) - забезпечують коледжі, інститути, інші навчальні заклади еквівалентного рівня;
- спеціаліст (інженер) - забезпечують інститути, університети, академії, інші навчальні заклади еквівалентного рівня;
- магістр - забезпечують інститути, академії, університети, інші навчальні заклади, що мають відповідний сертифікат.

Перехід до ринкових відносин, формування багатокладної економіки в агропромисловому комплексі та розвиток різних форм господарювання, вимагають відповідного кадрового забезпечення і суттєвих змін у підготовці та перепідготовці працівників для роботи в умовах перебудови аграрної освіти, виведення її на рівень світових стандартів. Це обумовлює наявність різних типів навчальних закладів - агроуніверситетів, коледжів, навчальних об'єднань, комплексів та ін. Найбільш розповсюдженими серед них є середні спеціальні навчальні заклади - це технікуми, радгосп-технікуми, коледжі та інші, які готують спеціалістів середньої ланки різної кваліфікації - технік-механік, технік-електрик, агроном та ін. У народному господарстві країни спеціалісти середньої ланки є найчисельнішим загоном серед працівників інтелектуальної праці. Так, на 1 січня 1991 року в Україні нараховувалось: 147 вузів з контингентом близько 900 тис. і 740 середніх спеціальних навчальних закладів, в яких навчалось 776 тис. студентів. В тому числі сільськогосподарських вузів - 20, коледжів - 5, технікумів, радгоспів-технікумів - III. За період з 1918 по 1990 рік ССНЗ (колишнього СРСР) підготовлено 36 млн. спеціалістів. У різних галузях народного господарства країн СНД, в тому числі і в Україні, працює понад 20 млн. спеціалістів середньої ланки, що становить 16% від загальної кількості працівників, зайнятих у суспільному виробництві. В загальній чисельності дипломованих спеціалістів, які працюють в народному господарстві країн СНД, кадрів з середньою спеціальною освітою біля 6%. Такий показник і в Україні. Сьогодні кожен десятий працівник народного господарства має середню спеціальну освіту, серед молоді - кожен п'ятий, а в сільському господарстві - кожен третій. Щорічно ССНЗ країн СНД випускають 1,2 млн. спеціалістів середньої кваліфіка-

ції. Тільки в Україні випуск спеціалістів у 1989/90 році склав 226,3 тис., в тому числі для сільського господарства - 28,3 тис.

В колишньому СРСР до 1989 року в ССНЗ, яких нараховувалось 4539, велась підготовка спеціалістів більш як з 500 спеціальностей. У 1983-1989 роках проведено черговий перегляд навчальних планів для вищої і середньої спеціальної школи і кількість спеціальностей значно скоротилася. У 1989 році ІДІВШ розроблено суспільний класифікатор "спеціальності за освітою" (СКСО). Класифікатором передбачено для вищої освіти 31 професійна група і 302 спеціальності, а для середньої спеціальної освіти - відповідно - 33 і 299. Професійна група спеціальностей "сільське та лісове господарство" позначається - 31, а тоді вказується спеціальність, спеціалізація і т.д. Наприклад, повний запис для вищої і середньої спеціальної освіти для спеціальності "Електрифікація і автоматизація сільського господарства" з спеціалізацією "Автоматизація сільськогосподарського виробництва" виглядає таким чином:

Вища освіта - ЗІІ4.02.1.02; ССО - ЗІІ4.02.2.01, де "ЗІ" професійна група, а потім іде спеціальність (І4), спеціалізація (02), рівень освіти (І або 2) і кваліфікація (02 або 01).

Вищі і середні спеціальні сільськогосподарські навчальні заклади готують спеціалістів більше як з 50 спеціальностей, кожна з яких має декілька спеціалізацій.

Розглянемо систему безперервної освіти в табличній формі (табл.2), в якій ССНЗ займають вагоме місце. Цифри взяті за декілька останніх років колишнього СРСР та України (на початок навчального року, тис.чол.)*.

Дані табл.2 свідчать про те, що понад 101 млн.чол. (1989-90 навч.рік) були охоплені навчанням в системі безперервної освіти. Це одна третя населення колишнього СРСР, отже, кожен третій - навчається. Тільки набуло нових професій, підвищило кваліфікацію - 43,5 млн.чол., тобто 43%. Ці цифри свідчать про те, що в дійсності людина все життя навчається. В Україні в 1990 р. всіма формами навчання було охоплено 18,3 млн.чол., що також свідчить про те, що третя частина населення навчається.

* Народное хозяйство СССР в 1989 году. Статистический ежегодник. - М.: Финансы и статистика, 1990. - С.31.

Характеристика системи безперервної освіти

№ пп	Навчальний рік	Навчальний заклад				
		1980-81	1985-86	1987-88	1988-89	1989-90
1	Всього навчалось	100201	103648	110737	105261	101411
2	Загальноосвітні школи	44275	44446	43823	44136	44611
3	ПТУ, СПТУ	3971	4174	4340	4185	3891
4	Середні спеціальні навчальні заклади (ССНЗ)	4612	4423	4443	4372	4281
5	Вищі навчальні заклади (вузи)	5255	5147	5026	4999	5178
6	Навчалось новим професіям, підвищувало кваліфікацію, інші види навчання	42108	50388	83120	47619	48500
7	В тому числі в Україні	18929	19574	20092	19832	18300

З метою забезпечення безперервності і наступності в підготовці кадрів останнім часом в країнах СНД і в Україні почали створюватись "навчально-науково-виробничі комплекси", про що вже йшла мова вище. В них можуть входити навчальні заклади, НДІ, установи. Такі комплекси вже є як в країнах СНД, так і в Україні. В ході дослідження здійснювався аналіз таких відомих навчально-виробничих комплексів, як "Ельмаш" (Єкатеринбург), "Машиностроитель" (Дніпропетровськ), Городищенське об'єднання (Черкаська обл.). Дуже цікавим є "навчально-культурний виробничий центр" (НКВЦ) "Гжель" (Підмосков'я), куди входять дитячі садки, школи, технікуми, вищі навчальні заклади, аспірантура, установи неформальної освіти, а також підприємства і організації Гжельського району. НКВЦ "Гжель" ставить своєю метою розвиток здібностей, таланту, виховання гармонійно розвинутої особистості.

Об'єднання "підприємство-технікум" є провідною ланкою, НКВЦ працює за експериментальною програмою, якою передбачається підготовка спеціалістів нового типу, що поєднують у собі уміння і навички робітника та ерудицію інженера.

Такого типу комплекси, тобто інтегративні ССНЗ, а також

професійно-технічні училища підвищеного типу (коледжі), навчальні комплекси та інші об'єднання особливо цінні для держави і системи безперервної освіти, бо вони виконують ряд державних завдань і будуються на основі таких принципів, як взаємозв'язок, інтеграція, наступність, перспективність, економічність та ін. Тому саме за ними велике майбутнє.

В Концепції вищої (середньої) школи підкреслюється, що подальший розвиток її пов'язаний з реалізацією ряду принципів, що визначають її функціонування як складової системи безперервної освіти. Найважливішими з них є: наступність і взаємозв'язок з базовою загальною, професійно-технічною і вищою освітою; отримання випускниками ССНЗ професійної підготовки; гнучкість змісту і методів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів, що забезпечується різноманітністю навчальних закладів. Необхідно також відзначити, що в системі безперервної професійної освіти середня спеціальна школа, як ланка вищої, покликана виконувати ряд функцій:

- підвищувати освітній, професійний і культурний рівні населення;
- задовольняти потреби галузі народного господарства у висококваліфікованих спеціалістах;
- забезпечувати підвищення кваліфікації та перепідготовку спеціалістів середньої ланки.

Вище вже йшлося про те, що однією з найхарактерніших рис безперервної освіти є її дискретність. Кожен окремих ступінь системи повинен бути відносно досконалим і по можливості самостійним. Наші дослідження і інших авторів (Семушина Л.Г. та ін.) свідчать про те, що повна досконалість і самостійність мають місце тоді, коли нижчі ступені системи професійної освіти (ПТУ, технікум) функціонують як самостійні навчальні заклади. В протилежному разі, наприклад, у коледжі або будь-якому комплексі в результаті природного відсіву досконалість підготовки спеціалістів нижчих ступенів викликає сумнів, тому що:

- по-перше, безперервну освіту не слід розуміти як послідовний перехід від одного ступеню до іншого, тому що студент, який провчився 1-2 роки в технікумі, коледжі, або у вищому навчальному закладі, ще не в змозі виконувати роботу робітника чи молодшого спеціаліста (техніка);
- по-друге, професійно-технічна, середня спеціальна освіта

і вища зовсім не передбачають прямого перезаліку вивчених навчальних предметів, тому що на кожному з ступенів висуваються нові вимоги до знань, умінь і навичок;

- по-третє, безперервна освіта можлива і необхідна в рамках розширення, удосконалення і готовності до тієї професії, яка була обрана як базова.

Звідси виходить, що необхідна наступність у змісті професійної освіти на різних ступенях навчання, яка завжди передбачає врахування на вищому ступені того, що існує на нижньому, а не навпаки. Крім того, слід враховувати, що при переміщенні учнів чи студентів знизу вгору, на нижчих ступенях залишається їх більше, ніж піднімається вгору. І ті, що залишилися, повинні одержувати повну завершену освіту, яка забезпечує кваліфікаційне виконання роботи. З цього виходить, що при розробці навчальних планів, програм двох скоординованих суміжних ступенів, необхідно дотримуватись правила - зміні підлягає навчальний план, програма вищого ступеня - технікуму по відношенню до школи або профтехучилища; а вуза по відношенню до технікуму, коледжу.

В даний час велика увага надається підготовці спеціалістів з вищою та середньою освітою з скороченими строками навчання з урахуванням однопрофільності. При цьому необхідний перегляд не тільки змісту професійної підготовки, але й методики та організації процесу навчання.

Вивчення системи освіти за межами країни свідчить про те, що майже в усіх країнах світу широко використовуються ССНЗ, які готують спеціалістів середньої ланки, причому з низьких рівнів. Характерною рисою професійної підготовки спеціалістів за кордоном є широке використання дуальної системи, яка сприяє поєднанню теорії з практикою та удосконалення практичних умінь та навичок. Досвід показує, що при підготовці спеціалістів слід враховувати не тільки вимоги, а й перспективи і тенденції науково-технічного розвитку галузі, для якої готуються спеціалісти. З цією метою ми провели анкетування в УкрАгроуніверситеті на педагогічному факультеті та в Хорольському агропромисловому коледжі. Всього анкетуванням було охоплено 67 слухачів і 58 молодих спеціалістів.

Ось деякі його результати: не більше 37% молодих спеціалістів знайомі з питаннями госпрозрахунку, фермерства, менедж-

мента та маркетинга; 13-20% знають з основними функціями техніка, інженера; тільки 15-24% з них зміють працювати з людьми; погано бачать перспективу розвитку сільськогосподарської науки, виробництва 17-41% і т.ін. Тому і профадаптація молодих спеціалістів на виробництві проходить досить повільно - 80-84% - протягом року.

Соціальна реорганізація економіки, вибір рішень на основі альтернативних розрахунків, розвиток різноманітних форм власності, нових економічних відносин вимагають створення динамічної безперервної системи освіти.

Розділ III - "Прогнозування і наукове обґрунтування основних шляхів забезпечення наступності в системі професійної освіти" - присвячений характеристиці основних шляхів створення оптимальних умов забезпечення наступності, до яких, згідно з гіпотезою, ми віднесли професійну орієнтацію, взаємозв'язок навчальних планів і програм школи, ПТУ, технікуму, коледжу, вузу і елементів дидактичної системи та передовий педагогічний досвід, основним критерієм якого є наступність.

Система безперервної освіти спрямована на виховання та формування особистості спеціаліста. За допомогою неї людина може реалізувати себе в повній мірі. В цьому контексті професійна орієнтація виступає як елемент і фактор безперервної освіти. Відомо, що в загальноосвітній школі вона спрямована на свідомий вибір професії, а в професійній - на скорочення процесу адаптації та профадаптації, прищеплення любові до обраної професії.

В даний час дедалі більших масштабів в нашій країні набуває професійна орієнтація дорослих. З попередніх розрахунків С.М.Годніка та інших кількість дорослих, що має потребу в профорієнтації і перенавчанні до 2000 року в державах СНД досягне 16 млн.чол., з них в Україні більше як 2 млн. На даному етапі, в системі професійної освіти суттєво змінились цілі й завдання профорієнтації. Вона повинна сприяти і виявленню професійних інтересів людини, і обґрунтованому вибору професії, і усуненню диспропорції в забезпеченні народного господарства країни необхідними кадрами, підвищенню ефективності праці тощо. В період перебудови двох взаємозв'язаних сфер-народного господарства і системи освіти необхідно не тільки використовувати ідеї і досвід профорієнтації, але й спрямовувати її для розв'язання зав-

дань соціально-економічного розвитку країни. При цьому велике значення має наступність як психолого-педагогічна необхідність.

Вітчизняний і зарубіжний досвід дозволяє зробити висновок, що ефективність профорієнтації зростає при умові її комплексного проведення, тобто при поєднанні "шкільної" і "професійної" профорієнтації. Основними елементами комплексності є:

- послідовне, з урахуванням наступності, використання всіх форм профорієнтації - профінформації, профконсультації, профвідбору, проадаптації, удосконалення професії, надбання нової;
- поєднання профорієнтаційної роботи з морально-трудоим, економічним і фізичним вихованням молоді, розвитком у неї творчих здібностей.

Безперервна освіта і профорієнтація стають реальністю при наявності і таких передумов, як можливість зміни професії, місця роботи, територіальних переміщень навчання. В даний час різні форми профорієнтаційної роботи мають місце в сільськогосподарських професійних навчальних закладах. Це перш за все профконсультація, профвідбір, проадаптація і інші.

Профорієнтації, вибору професії великого значення надавали К.Маркс, Н.К.Крупська, В.О.Сухомлинський. Значний внесок в розвиток цієї проблеми зробили відомі педагоги, психологи Л.В.Ботякова, Н.М.Буринська, Е.О.Клімов, О.Е.Голошток, М.М.Захаров, К.К.Пл тонов, І.М.Назімов, О.Г.Мороз і інші. Конкретні завдання по здійсненню профорієнтаційної роботи знайшли відображення в державних документах - Основах законодавства про народну освіту, Концепціях, Положеннях, Статуті навчальних закладів і інших. Питанню профорієнтації, особливо вивченню особистості, надається великої уваги в багатьох країнах - Болгарії, Польщі, Чехії, Словачії, Угорщині, Румунії. Так, в Болгарії система профорієнтації здійснюється через профінформацію, профконсультацію, профвідбір, психолого-педагогічну освіту.

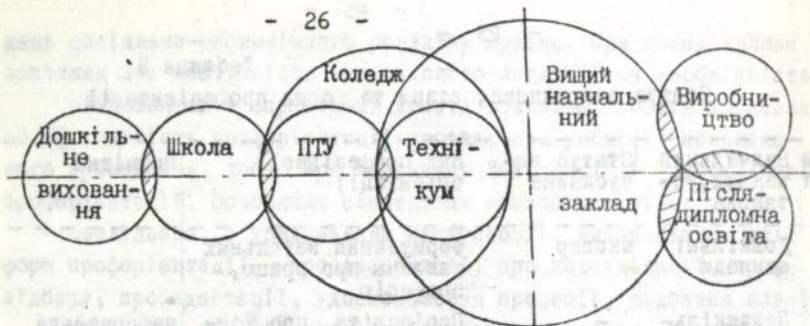
Вивчивши стан профорієнтаційної роботи в нашій країні і за її межами, враховуючи досвід деяких сільськогосподарських навчальних закладів, а також власний як заступника директора технікуму, ми розробили систему і схему взаємодії окремих ступенів безперервної освіти з урахуванням наступності і професійної орієнтації (див.табл.3).

З табл.3 видно, що з переходом від нижчого ступеню системи до вищого змінюється статус "новачка", кожний навчальний заклад, установа має свої форми професійної орієнтації.

Статус випускника, етапи та форми профорієнтації

№	Навчальний заклад, установа	Статус випускника	Вид професійної орієнтації	Примітка
1	Дошкільні заклади	школяр	формування загальних уявлень про працю, професію	
2	Позашкільні установи	-	Профосвіта, профконсультатія	неформальна освіта
3	Загальноосвітня школа	абітурієнт	- профінформація, - профконсультатія, розкриття професійної спрямованості	
4	Професійно-технічне училище	робітник	профпропаганда, профвідбір, адаптація учнів, розвиток професійних інтересів	
5	Технікум	молодший спеціаліст (технік)	профінформація, профвідбір, адаптація, розвиток і формування професійних інтересів	ланка вищої школи
6	Коледж	молодший спеціаліст (молодший інженер)	профінформація, профконсультатія, профвідбір, адаптація, розвиток професійних інтересів	3-х ступінчастий коледж, ланка вищої школи
7	Вищий навчальний заклад	спеціаліст, бакалавр, магістр, науковець	профінформація, профконсультатія, профвідбір, адаптація, розвиток професійних інтересів	
8	Виробництво	робітник, технік, молодший інженер	профадaptaція, профудосконалення, професійне ставлення	
9	Післядипломна освіта	науковець, пошукач	засвоєння нової професії, підвищення кваліфікації, набуття наукового ступеню	

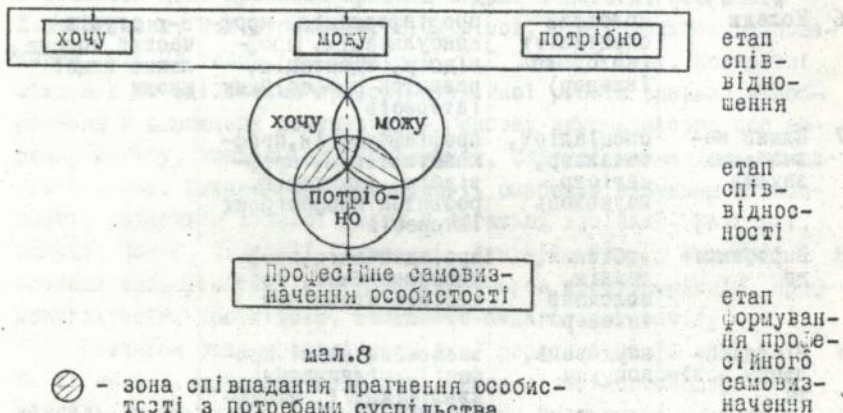
З мал.7 видно, що система професійної освіти займає центральне місце в загальній системі, що всі елементи пов'язані між собою наступно, хоча в зв'язку з особливостями кожного з них, між ними можуть виникати суперечності.

Мал.7. Взаємозв'язок елементів (ступенів) системи безперервної освіти

Слід відзначити, що система безперервної освіти з точки зору профорієнтації має як початок, так і кінець. Початком її є формування загальних уявлень про працю, вибір професії, а кінець – професійне самовизначення. Досвід свідчить про те, що соціально важливими складовими професійної орієнтації є схильність особистості, професійні вимоги до неї та потреба в ній, а її кінцевим результатом – удосконалення професійного самовизначення.

Взаємозв'язок схильностей, можливостей особистості з потребами суспільства можна зобразити таким чином (мал.8)

мал.8

- ⊙ - зона співпадання прагнення особистості з потребами суспільства
- ⊙ - зона співпадання можливостей особистості і суспільства
- ⊙ - зона оптимального вибору професії

З мал.8 видно, що найбільш вірний, надійний вибір професії настає тоді, коли співпадає бажання й можливість особистості з потребами суспільства, тобто тоді, коли має місце про-

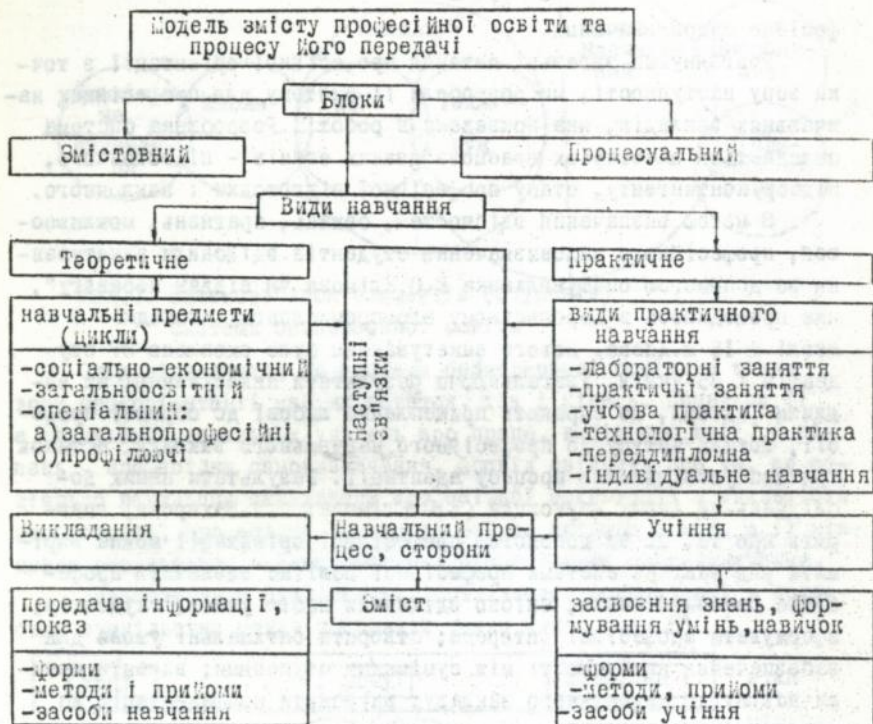
фесійне самовизначення.

Розглянувши загальні питання професійної орієнтації з точки зору наступності, ми розробили її систему для професійних навчальних закладів, яка приведена в роботі. Розроблена система складається з чотирьох взаємозв'язаних етапів - підготовчого, підбруконтингенту, етапу професійної підготовки і заключного.

З метою визначення здібностей, бажань, прагнень, можливостей, професійного самовизначення студентів здійснили анкетування за допомогою опитувальника Е.О.Клімова "Я віддам перевагу", яке проводилось в Хорольському агропромисловому коледжі і школі № 15 м.Києва. Всього анкетуванням було охоплено 37 студентів і 35 учнів. Узагальнюючи результати анкетування, ми виявили фактори, що сприяють прищепленню любові до обраної професії, мотиви вступу до професійного навчального закладу, а також причини уповільнення процесу адаптації. Результати наших досліджень та інших науковців (Е.О.Клімова, М.М.Захарова) говорять про те, що за допомогою професійної орієнтації можна вирішити ряд завдань системи професійної освіти: визначити професійне самовизначення; якісно здійснити набір учнів, студентів; сформувані професійні інтереси; створити оптимальні умови для забезпечення наступності між суміжними ступеннями; виявити мотиви вступу до навчального закладу; здійснити профадаптацію на виробництві і т.ін. Все це говорить про першорядну роль професійної орієнтації в системі безперервної професійної освіти, що це один з основних шляхів створення оптимальних умов забезпечення наступності та підвищення ефективності навчально-виховного процесу в системі безперервної професійної освіти.

В другому розділі вже йшлося про те, що при підготовці спеціалістів різних рівнів велике значення має наступність у змісті освіти. Для більш повного уявлення змісту професійної (спеціальної) освіти ми зобразили його у вигляді моделей - орієнтовної моделі змісту професійної освіти, дидактичної моделі навчального предмета спеціального циклу, а також моделі підготовки молодого спеціаліста, одна з яких наведена нижче (мал.9). З наведеної на мал.9 моделі та інших можна зробити висновок, що зміст професійної освіти вміщує блоки, види навчання, компоненти, а також творчу пошукову діяльність. Всі елементи змісту пов'язані між собою ієрархічно з дотриманням наступності.

Важливими умовами успішної підготовки спеціалістів широ-

мал.9

кого профілю є формування змісту навчання на основі діяльнісного підходу, який передбачає всебічне розкриття майбутньої виробничої діяльності спеціаліста в змісті навчальних предметів та видів практики. З'ясувавши, що собою являє зміст професійної (спеціальної) освіти, ми здійснили онтодидактичний аналіз навчальних планів кожних двох скоординованих ступенів - школа і технікум, школа і ПТУ і т.ін. з метою встановлення наступності. Спочатку ми розглянули стан наступності в системі загальноосвітньої підготовки, а потім спеціальної. В цьому зв'язку ми здійснили аналіз навчальних планів:

- школи, ПТУ, технікуму, коледжу та вузу з загальноосвітньої підготовки;
- ПТУ, технікуму, коледжу та вузу - цикл спеціальних предметів та практичного навчання з спеціальностей 2903, 3110, 3114.

Наслідки аналізу наведені в табл.4, 5, а також в табл.16, 17, 18, 19, 22, 23, 24 дисертаційної роботи.

Розглянемо декілька характерних прикладів з наслідків аналізу навчальних планів. З табл.16, яка має місце в дисертаційній роботі, ясно, що в ПТУ не вивчається українська мова і географія України, а ССШ і коледжі - географія України, біологія з екологією, іноземна мова, хоча в старших класах школи вони вивчаються. А відомо, що біологія і географія необхідні студентам сільськогосподарських технікумів та коледжів, тому що вони є базовими. Таким чином, випускники ССНЗ, коледжів не одержують інваріантної загальної освіти в порівнянні з випускниками загальноосвітньої школи. Звідси явно має місце відсутність наступності у змісті двох скоординованих ступенів - школи і технікуму, школи і коледжу.

З таблиці 4 ми бачимо, що в технікумах на вивчення спеціальних предметів відводиться значно більше годин (1508), ніж

Порівняльний аналіз навчальних планів технікуму і вузу з спеціальності ЗІІ4. Цикл спеціальних предметів

Таблиця 4

№№ пп	Назва предметів спеціального циклу	Технікум	Вуз
		Кількість годин	Кількість годин
1	Конструкційні і електротехнічні матеріали	96	32
2	Теоретичні основи електротехніки	256	224
3	Електричні машини і прилади	152	163
4	Основи електроніки	130	98
5	Електропостачання с/господарства	110	84
6	Автоматизація технологічних процесів	206	136
7	Електрообладнання с/господарського устаткування	224	64
8	Організація робіт електрофікації	120	96
9	Експлуатація і ремонт електрообладнання	154	106
10	Економіка с/господарства	60	234
	Всього	1508	1142

Порівняльний аналіз практичного навчання технікуму
і вузу. Спеціальність 3114

№ з/п	Види та назва практики	Технікум	Вуз
		кількість тижнів	
I. Учбова практика			
1	Ознайомча	4	3
2	Слюсарно-механічна і ковально-зварювальна	7,5	11
3	По технологічному обслуговуванню і ремонту машин	3	7
4	По спеціалізації	7	3
5	По вирішенню виробничо-ситуаційних завдань	2	-
II. Технологічна практика		13	3
III. Переддипломна практика		6	2
Разом:		46,5	34

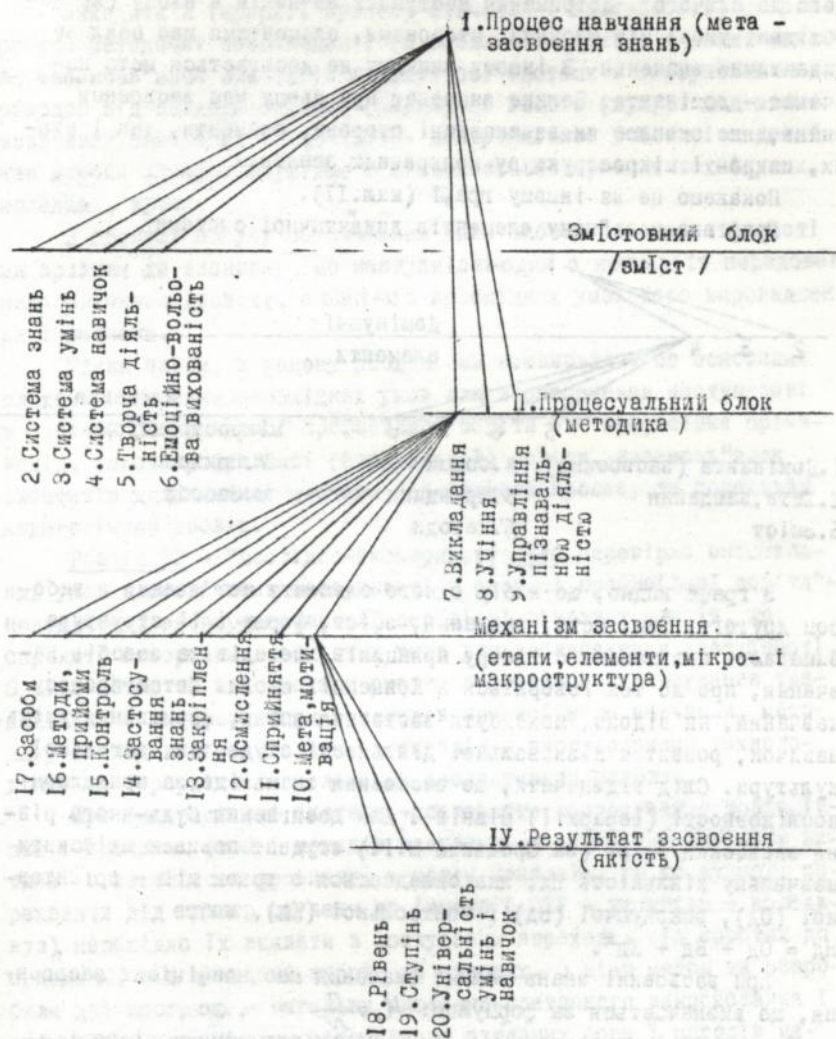
у вузі (1142). Аналогічна картина і з практичного навчання - 46,5 - 34 тижні (табл.5). Це свідчить про те, що при переході випускників ССНЗ у вузи має місце дублювання навчального матеріалу спеціальних предметів і практичного навчання, усунення якого дозволяє зняти значний резерв часу, що доцільно використати при підготовці спеціалістів з скороченими строками навчання.

З табл.5 також видно, що в технікумі на практичне навчання відводиться в 1,5 рази більше навчальних годин, ніж у вузі.

З дидактики, дидактичної моделі навчального предмета відомо, що навчальний процес - це двосторонній процес, який складається з викладання і учіння, зв'язаним елементом яких є зміст. Змістовна і процесуальна сторони навчання існують в єдності, пов'язані між собою і становлять наступно системне ціле. При конструюванні процесу навчання повинні бути відображені всі його сторони, компоненти та елементи, про що говориться в Концепції школи. Якщо ж відображена тільки одна з сторін, тоді при реалізації процесу на практиці виявляються його недоліки - вступають в дію не враховані дидактичні елементи чи компоненти процесу навчання. Це призводить до розладнання процесу, тобто порушення наступності між змістовним і процесуальним блоками.

З цього приводу зобразимо навчальний процес у вигляді ієрархічного графу, мал.10.

Ієрархічний граф навчального процесу.

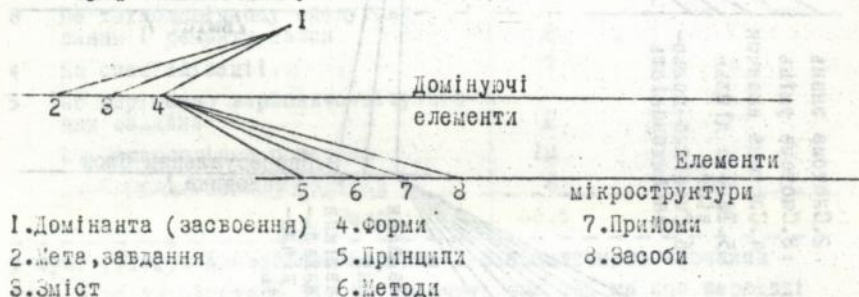
Мал.10

З графу (мал.10) видно, що навчальний процес - це двобічний процес, який складається з дидактичних елементів, що по-

в'язані між собою ієрархічно і розміщені за принципом від "вищого до нижчого". Дотримання наступних зв'язків в ньому (як необхідних умов) між олоками, сторонами, елементами має важливе дидактичне значення. В іншому випадку не досягається мета навчання - домінанта. Велике значення при цьому має засвоєння знань, яке охоплює як виценазвані сторони, елементи, так і етапи, макро- і мікроструктуру конкретних занять.

Покажемо це на іншому графі (мал. II).

Граф взаємозв'язку елементів дидактичної системи

Мал. II

З графа видно, що вибір одного елементу пов'язаний з вибором другого. Так, мета, завдання, зміст, форма і її структура вимагають оптимального вибору принципів, методів та засобів навчання, про що теж говориться в Концепції школи. Метою процесу навчання, як відомо, може бути засвоєння знань, формування умінь, навичок, розвиток пізнавальної діяльності студентів, загальної культури. Слід відзначити, що засвоєння знань іде за принципом послідовності (ієрархії) рівнів. Для досягнення будь-якого рівня засвоєння знань (за Ерецьким М.І.) студент повинен здійснити навчальну діяльність Нд, яка складається з трьох дій - орієнтовної (Од), виконувачої (Вд) і контрольної (Кд), тобто $N_d = O_d + B_d + K_d^*$.

При засвоєнні знань велике значення має коефіцієнт засвоєння, що визначається за формулою: $K_z = \frac{n}{N}$, де K_z - коефіцієнт засвоєння, n - кількість вірних відповідей, N - загальна кількість відповідей.

* Ерецький М.І. Совершенствование обучения в техникуме. - М.: Высшая школа, 1987. - С.21.

Результати досліджень говорять про те, що якщо $K_3 = 0,7$, тобто 70%, то студент може переходити до наступного рівня або блоку засвоєння знань.

Виходячи з ієрархії процесу навчання і наступності, ми розробили методичні рекомендації (в табличній формі), в яких показали взаємозв'язок елементів дидактичної системи з поступовим переходом від нижчого ступеня (школи) до вищого (вузу). Цей взаємозв'язок, наведений в табл.25,34 дисертаційної роботи, і в даний час широко використовується в сільськогосподарських технікумах, коледжах, вузах.

В процесі пошуку оптимальних умов забезпечення наступності ми прийшли до висновку, що наступність-один з критеріїв передового педагогічного досвіду, є однією з необхідних умов його впровадження і навпаки.

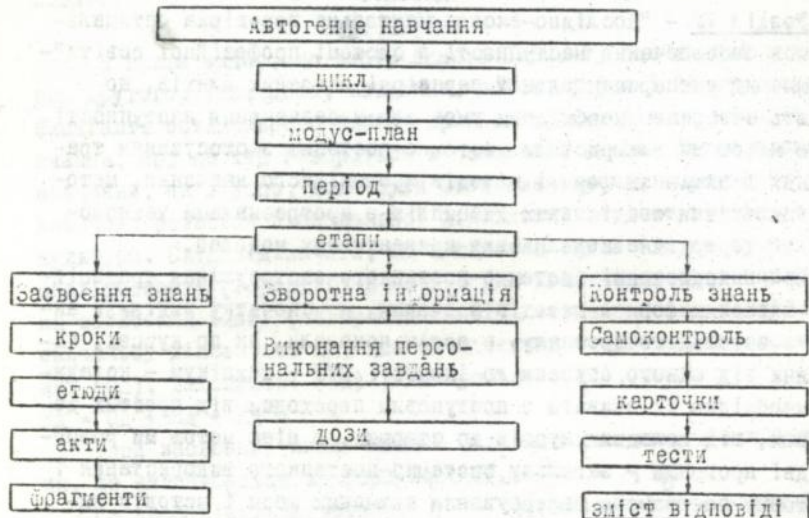
Таким чином, в даному розділі ми встановили, що основними шляхами створення необхідних умов для забезпечення наступності в системі безперервної професійної освіти є - професійна орієнтація, зміст професійної (спеціальної) освіти, взаємозв'язок елементів дидактичної системи навчального процесу та передовий педагогічний досвід.

Розділ IV - "Дослідно-експериментальна перевірка оптимальних умов забезпечення наступності в системі професійної освіти" - присвячений експериментальній перевірці основних шляхів, що сприяють створенню необхідних умов для забезпечення наступності. З цією метою ми використали системно-поетапне застосування традиційних і активних форм і методів професійного навчання, методу викладання спеціальних дисциплін з прогресивними технологіями та ієрархічне моделювання презентивних моделей.

При використанні системно-поетапного застосування традиційних і активних форм і методів навчання, м. спочатку виділили активні з загального арсеналу, а потім показали, як по курсах, переходячи від одного ступеня до іншого (ПТУ - технікум - коледж - вуз), необхідно їх вживати з поступовим переходом від простих до складних, від молодших курсів до старших. З цією метою ми розробили дві програми - загальну системно-поетапного використання і орієнтовну поетапного застосування активних форм і методів навчання. Результати анкетування, яке проводилось у Вознесенському механіко-технологічному технікумі та інших, говорять про те, що системно-поетапне використання форм і методів навчання дає пози-

тивні результати-інтенсифікує і активізує навчальний процес, сприяє підвищенню його ефективності. При використанні методики викладання спеціальних дисциплін з метою експериментальної перевірки оптимальних умов забезпечення наступності, ми особливу увагу приділили методиці ігрового імітаційного навчання і автології, тобто автогенному навчанню. Використовуючи методику ігрового навчання, що приведена в роботі, ми почали з загального положення, що стосується активних форм і методів навчання і особливу увагу звернули на імітаційні - розігрування ролей, ігрове проектування та ділові (навчальні) ігри. Потім показали, як їх використовувати по курсах і навели як зразок повну методику ігрового заняття - "Ігрове проектування" з спеціальності ЗІО "Гідромеліорація". Використання методики ігрових занять в експериментальній групі переконало нас в її ефективності, бо якісні показники в ній стали значно кращими у порівнянні з контрольною.

При експериментальній перевірці умов забезпечення наступності шляхом використання автології (автогенного навчання) ми розкрили сутність автології, структуру автогенного навчання, яка приведена нижче (мал.12) і продемонстрували повну методику автоген-

Мал.12. Орієнтовна структура автогенного навчання

ного навчання (наведена в роботі) при вивченні навчального предмета "Загальна електротехніка з основами електроніки" з реалізацією наступних зв'язків між традиційними і активними формами і методами навчання, як між окремими етапами, блоками, так і всередині їх.

З мал.12 видно, що автогонне навчання складне в структурному і дидактичному відношенні. Але, незважаючи на складність, воно вільно сприймається студентами, викликає зацікавленість і підвищує ефективність процесу навчання. Особливо воно ефективне при вивченні дисциплін електротехнічного циклу, для яких характерно велика кількість електричних схем, величин, складних математичних розрахунків і інше. Тому для кращого засвоєння таких предметів автогонне навчання включає в себе крім контролю, самоконтроль. Наведемо такий приклад. В замкнутому колі необхідно визначити його основні параметри: повну потужність - P , потужність витрат P_0 , К.К.Д. - η , роботу - A і кількість тепла - Q . Задача розв'язується звичайним способом і визначаються необхідні величини в персональному завданні:

1. $P = 2350$ Вт; $P_0 = 50$ Вт; 3. $\eta = 0,93$; 4. $A = 4,32 \cdot 10^7$ Дж;
5. $Q = 4,23$ Дж.

Спочатку відповіді записуються у перетвореному вигляді:

$$1^0 = 2,35 \cdot 10^3; 2^0 = 5 \cdot 10; 3^0 = 9,3 \cdot 10^{-1}; 4^0 = 4,32 \cdot 10^7; 5^0 = 4,23 \cdot 10^7.$$

Позначивши основу кожного нормалізованого числа знаком "а", а степінь десяти - знаком "b", одержимо персональні завдання будь-якого варіанту в нормалізованому вигляді:

$$1^0 = a_1 b_1; 2^0 = a_2 b_2; 3^0 = a_3 b_3; 4^0 = a_4 b_4; 5^0 = a_5 b_5.$$

Далі складемо рівняння зашифрованої відповіді:

$$C = 1^0 \otimes 2^0 \otimes 3^0 \otimes 4^0 \otimes 5^0 = a_1 b_1 \otimes a_2 b_2 \otimes a_3 b_3 \otimes a_4 b_4 \otimes a_5 b_5, \text{ де:}$$

C - знак, що позначає рівняння зашифрованої відповіді; \otimes - знак, що позначає своєрідну дію з нормалізованими числами.

Рівняння зашифрованої відповіді розподіляється на загальну основу і загальний степінь десяти. Загальна основа позначається буквою А, а загальний степінь десяти - буквою В. Тоді загальна основа $A = a_1 + a_2 + a_3 + a_4 + a_5$ - е алгебраїчна сума основ нормалізованого числа, а загальний степінь - $B = b_1 \cdot b_2 \cdot b_3 \cdot b_4 \cdot b_5$ -

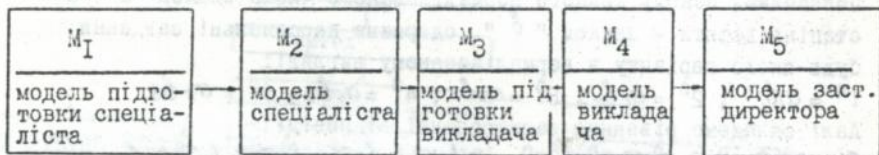
- добуток степенів. Часткова зашифрована відповідь розкладається на відповідну часткову основу $A_{12} = a_1 + a_2$; $A_{123} =$

$= a_1 + a_2 + a_3$ і т.д., $B_{12} = b_1 \cdot b_2$ і т.д.

По всіх варіантах персональних завдань складаються карти зашифрованих відповідей, за якими студент здійснює самоконтроль. Щоб перевірити виконання завдання свого варіанту, студент за результатами своїх розрахунків, визначає задану основу "А", степінь десяти "В" і порівнює їх з відповідними зашифрованими відповідями. Якщо вони співпадають, то це свідчить про те, що персональне завдання виконано вірно. Незважаючи на те, що самоконтроль здається складним в математичному і символічному відношеннях, студенти легко справляються з ним при правильній методиці вивчення даного предмету.

При використанні автогенного навчання в експериментальній групі Вознесенського механіко-технологічного технікуму значно покращали якісні показники - абсолютна успішність - 100% /замість 96%, коефіцієнт якості 0,59 /замість 0,38 /, уміння розв'язувати задачі, складати схеми - відмінне /замість задовільного/. Усе це, з одного боку, свідчить про ефективність його використання, а з іншого, що між змістовним і процесуальним блоками школи і технікуму існує наступність.

Ефективним засобом перевірки оптимальних умов забезпечення наступності в системі безперервної професійної освіти стало використання презентивних моделей. В цьому зв'язку ми розробили ієрархічний ланцюг моделей, які наступно між собою пов'язані і схематично зображені на мал. ІЗ.

Мал.ІЗ. Позначення і назви презентивних моделей, які використані в роботі.

При розробці моделей одним з основних критеріїв була наступність змісту діяльності, про що докладніше йдеться в дисертаційній роботі.

Таким чином, здійснивши поетапне впровадження традиційних і активних форм і методів навчання, методики викладання спеціальних дисциплін з передовими технологіями, а також використавши взаємозв'язок елементів дидактичної системи і моделювання презентивних моделей, ми прийшли до висновку, що шляхи забезпе-

чення наступності, які ми прогнозували, сприяють створенню оптимальних умов забезпечення наступності в системі безперервної професійної освіти.

В И С Н О В К И

Результати наших досліджень, досвід роботи на різних ступенях системи безперервної професійної освіти дозволили скласти парадигму наступності, сформулювати її концептуальну модель і зробити такі висновки:

1. В Україні, країнах СНД та інших вже сформувалась система безперервної освіти, яка складається з формальної і неформальної освіти і будується на принципах взаємозв'язку і наступності окремих ступенів.

2. Система безперервної освіти дає можливість здобути загальну і професійну освіту, професію, спеціальність, вчений ступінь, підвищити кваліфікацію, категорію, тобто сприяє проходженню від школи до післядипломної та неформальної освіти. Всею цього можна досягти лише при наявності наступності.

3. В Україні системою безперервної освіти охоплено понад 43% дорослого населення. Кожний ступінь системи являє собою самостійно завершений базовий рівень, який має гнучку структуру.

4. Особливою складовою безперервної освіти є система професійної освіти, в якій провідне місце займає вища школа. Згідно з Законом "Про освіту", концепцією вищої і аграрної освіти в Україні до вищої школи відносять середню спеціальну школу, коледж, вуз. зараз в Україні функціонує 911 технікумів, училищ, коледжів та вузів, в тому числі сільськогосподарських - 20 вузів і 116 ССНЗ, з них 5 коледжів. Всі спеціальні навчальні заклади готують спеціалістів приблизно з 250 спеціальностей, в тому числі сільськогосподарські - більш як з 50. У 1989 році НДІВШ розроблено суспільний класифікатор "спеціальності за освітою" (СКСО), яким передбачено для вищої освіти 31 професійна група і 302 спеціальності, а для ССш - відповідно 33 і 299.

5. Останнім часом в Україні почали широко впроваджувати перспективні професійні навчальні заклади - це інтегративні - радгосп-технікум, технікум-виробництво, професійно-технічні учи-

лица нового типу - коледжі, а також різні навчально-виробничі, та навчально-методичні комплекси, в яких основним принципом є наступність.

6. наступність охоплює всі ступені безперервної освіти, починаючи з дошкільного виховання і закінчуючи післядипломною і неформальною освітою; всі сторони навчально-виховного процесу - навчання, виховання, формування особистості, спеціаліста, організацію і т.ін., а також аспекти цих сторін - зміст, методика, взаємозв'язок елементів дидактичної системи.

7. Незважаючи на те, що система безперервної освіти дискретна, багатокомпонентна і суперечлива, вона в принципі цілісна. Але через те, що вона складається з цілого ряду послідовних ієрархічних ступенів, кожний з яких має свої особливості і перебуває в постійній взаємодії, то між суміжними ступенями з'являються різні суперечності, що ускладнюють реалізацію принципу наступності і цілісності системи. Тому при переході з нижчого ступеню на вищий, учні, студенти, аспіранти, слухачі суб'єктивно відчують суперечності, які об'єктивно виникають як труднощі, що призводять до моральної незадоволеності в результаті зменшення успішності і якості навчання, ефективності навчально-виховного процесу, збільшення відчуження.

8. Соціальні дослідження змісту і характеру труднощів, які створюються суперечностями, показали, що труднощі - це важлива психологічна категорія і визначається як суб'єктивне відчуття реально існуючих суперечностей навчально-виховного процесу. При цьому першорядного значення набуває уповільнення адаптації і профадаптації, які тісно пов'язані з наступністю.

9. Дослідження проблеми наступності дозволили нам зрбити висновок, що основними причинами виникнення суперечностей (труднощів) є:

- соціально-психологічні особливості кожного з ступенів системи, в якій всі вони розміщені ієрархічно і перебувають у постійному взаємодіянні;

- зміна цілей, завдань навчання, умов побуту, статусу "новачків";

- психологічна неготовність випускників попереднього ступеня до навчання на наступному;

- недостатні наступні зв'язки змістовної і процесуальної сторін кожних двох скоординованих ступенів системи.

10. Аналіз причин виникнення суперечностей дозволив нам виявити основні шляхи створення оптимальних умов забезпечення наступності в системі, до яких ми віднесли: спільність системи професійної орієнтації загальноосвітньої школи і професійної, наявність наступності в змісті навчальних планів і програм, взаємозв'язок елементів дидактичної системи і передовий педагогічний досвід, основним критерієм якого є наступність.

11. Враховуючи вищезазначене, ми уточнили і розширили поняття "наступність". Ми не заперечуємо, що наступність - це принцип системи освіти, її закономірність, але цього недостатньо. Коли йдеться про наступність в системі безперервної освіти, то тут вона виступає як такий взаємозв'язок відповідних компонентів, який узгоджує суперечності, що виникають між суміжними ланками, ступенями або етапами, і сприяє цілісності дискретної системи та підвищення її ефективності. При створенні інтегрованих навчальних закладів, навчально-науково-виробничих комплексів, наступність виступає як засіб, що сприяє їх узгодженню, взаємозв'язку, розвитку.

Таким чином, в системі безперервної професійної освіти наступність виступає як взаємозв'язок відповідних компонентів суміжних ступенів, що узгоджують суперечності, як принцип її побудови і розвитку, як основний фактор підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

В даній роботі ми зробили спробу вирішити одне з важливих питань проблеми наступності - питання створення оптимальних умов забезпечення наступності в системі безперервної професійної (сільськогосподарської) освіти з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу і якості підготовки спеціалістів різних кваліфікаційних рівнів.

Проведені дослідження розкрили можливості подальшої розробки проблем, що пов'язані з наступністю як в цілому в системі безперервної освіти, так і між її окремими суміжними ступенями, наприклад:

- стан наступності в інших галузях (крім сільського господарства) систем безперервної освіти;
- наступність у змісті суміжних ступенів системи безперервної професійної освіти з метою виявлення повтору, глибокого концентризму або розриву, а також вирішення питання підготовки спеціалістів з скороченими строками навчання;

— роль наступності у створенні нових навчальних закладів, навчально-виробничих комплексів.

Матеріали даного дослідження дозволяють подолати ряд суперечностей, труднощів, що виникають між суміжними ступенями системи у змісті, методиці викладання, організації навчально-виховного процесу, управлінні, підготовці спеціалістів.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

А. Навчальні посібники, методичні розробки, брошури

1. Учебная практика в техникуме /Метод.рекомендации. - К.: Республиканский научно-методический кабинет по ССО УССР, 1975. - 17 с.
2. Технические средства пропаганды и методика их использования. - К.: Знание, 1982. - 14 с.
3. Педагогическая практика /Метод. рекомендации. К.: УСХА, 1987. - 38 с. (в соавтор.).
4. Преемственность в учебно-воспитательном процессе школы и техникума. - Сб. АПН СССР: Единство обучения и воспитания в процессе трудовой подготовки учащейся молодежи /Под ред. Е.Д.Варнаковой.-вып. II.-М.: В.И., 1975. - С.271-273 (в соавтор.).
5. О профессиональной ориентации учащейся молодежи /Метод.рекомендации. - К.: РНМК по ССО, 1975. - 92 с.
6. Методическая разработка по организации и проведению работы с учащимися первых курсов средних специальных учебных заведений. - К.: РНМК по ССО, 1978. - 69 с.
7. Основи виробничої психології і педагогіки: Навчальний посібник /За ред. Д.А.Сметаніна. - К.: Вища школа, 1982. - С.159-171 (у співавтор.).
8. Преемственность в системе "школа-техникум" - "техникум-производство" //Содержание, формы и методы обучения в высшей и средней школе. Научная информация.-вып. I. М.: - НИИВШ, 1983. - 39 с.
9. Технические средства обучения и методика их использования: Учебное пособие /Под ред. К.А.Квасневского. - М.: Колос, 1984. - С.22-26, 50-56 (в соавтор.).
10. Организация проведения открытого урока в среднем специальном учебном заведении /Метод.рекомендации. - К.: Госагропром УССР, УМК, 1986. - 40 с.

11. Методика обучения специальным предметам /Метод.рекомендации. - К.: УСХА, 1989. - 19 с. (в соавтор.).

12. Модель специалиста и ее составление /Метод.рекомендации. - К.: РНМК по ССО, 1987. - 20 с.

13. Методика обучения предмету "Плодовые, ягодные культуры и технология их возделывания": Учебное пособие /Под ред. П.Н.Олейника. - М.: Агропромиздат, 1991. - 139 с.

14. Методика игровых занятий: Навчальний посібник /За ред. П.М.Олійника. - К.: Вища школа, 1992. - 213 с.

Б. Статті у наукових збірниках та журналах

15. О преемственности в обучении между школой и техникумом//Среднее специальное образование. - 1975. - № 3. - С.17-18.

16. О преемственности в трудовой подготовке учащихся восьмилетних школ и техникумов (Материалы X сессии научного совета). - М., 1975. - С.69-70.

17. Критерии оценок в практическом обучении// Среднее специальное образование. - 1976. - № 12. - С.21-22.

18. Типология и структура уроков//Среднее специальное образование. - 1979. - № 12. - С.22-24.

19. Современный урок. Требования к нему//Среднее специальное образование: - 1980. - № 1. - С.21-23.

20. Методы обучения и их выбор//Среднее специальное образование. - 1981. - № 9. - С.17-18.

21. Учебный предмет. Методика учебного предмета. Принципы отбора учебного материала//Среднее специальное образование. - 1989. - № 11. - С.30-32.

22. Методы обучения и их оптимальный выбор// Среднее специальное образование. - 1990. - № 4. - С.25-27.

23. Из опыта разработки и внедрения методики игровых занятий и МАО с учетом преемственности. - Сб.:Деловые игры в Мире. - Материалы международной конференции. - С.-Петербург, 1992. - С.201-203.

В. Тези доповідей на конференціях,
симпозіумах

24. Проблема преемственности в системе сельскохозяйственного образования// Тезисы научно-практической конференции: При-

холого-педагогические проблемы подготовки педагогических кадров сельскохозяйственных учебных заведений. - К.: Госагропром СССР, УСХА, 1989. - С.57-59.

25. Преимущество среднего и высшего сельскохозяйственного образования /Материалы научно-практической конференции. - К.: Госагропром СССР, УСХА, 1989. - С.49-51.

26. Активність форм і методів навчання в сільськогосподарських вузах// Тези доповідей науково-практичної конференції. - К.: УСХА, 1991. - С.45-46.

27. Про активність форм та методів навчання в сільськогосподарських вузах /Методи та форми активного навчання при підготовці спеціалістів АПК. Матеріали науково-методичного семінару. - К.: УСХА, 1991. - С.75-76.

Результат

418225

AB 27.425

AB 27.425